

PLANAVIMO (DIREKTYVINIŲ UŽDUOČIŲ) IR EKONOMINIO SKATINIMO (EKONOMINIŲ PASKATŲ) TARPUSAVIO SĄVEIKOS KLAUSIMU

V. KINDURYS

Po TSKP CK 1965 m. rugsėjo plenumo tarybinėje ekonominėje literatūroje imta aktyviau tirti planavimo ir ekonominio skatinimo klausimus. Ypač didelis pagyvėjimas, analizuojant šiuos klausimus, jaučiamas po TSKP XXIV suvažiavimo, kuriame buvo pažymėta, kad reikia „teisingai derinti direktyvines centrinių organų užduotis su ekonominių poveikio gamybai svertų naudojimu“ [3, p. 62]. Si mintis dar kartą akcentuojama ir TSKP XXV suvažiavimo patvirtintose Pagrindinėse TSRS liaudies ūkio vystymo kryptyse 1976—1980 metams, nurodant būtinumą „stiprinti kompleksinį plano, ekonominių svertų ir paskatų, visos valdymo sistemos poveikį mokslo ir technikos pažangos spartinimui, produkcijos kokybės gerinimui, visuomeninės gamybos efektyvumo didinimui, galutiniam liaudies ūkio rezultatams“ [4, p. 155—156].

Planavimo (direktyvinių užduočių) ir ekonominio skatinimo (ekonominių paskatų) derinimo liaudies ūkio valdymo sistemoje problemą savo darbuose analizuoja L. Abalkinas, A. Bačiūrinas, S. Makarovas, I. Ivančenko ir kiti ekonomistai (teoretikai bei praktikai). Šiame straipsnyje autoriaus pasirinktas objektas mažai atspindi kitų tyrinėtojų darbuose. Planavimo ir ekonominio skatinimo tarpusavio sąveikos atskiri momentai kol kas nepakankamai išnagrinėti tarybinėje ekonominėje literatūroje. Be to, analizuodami planinių direktyvinių užduočių ir ekonominių paskatų tarpusavio ryšį, atskiri autoriai prieina prie skirtingų, kartais net prieštaringų išvadų. Sios priežastys iš esmės ir nulėmė tyrimų objektą bei šio darbo tikslą.

Autorius straipsnyje numato: parodyti planavimo ir ekonominio skatinimo pasireiškimo sferą bei funkcinę ekonominių paskatų paskirtį liaudies ūkio valdymo sistemoje; pateikiant kai kurias tarybinių ekonomistų koncepcijas, nustatyti planinių direktyvinių užduočių ir ekonominio skatinimo svertų turinio ir pasireiškimo formos bendrumą bei jų specifinius bruožus; atskleisti planavimo ir ekonominio skatinimo ryšį bei tarpusavio sąveikos sąlygotumą svarbiausiuose socialistinių santykių lygiuose. Pasirinkti aspektai yra svarbūs teoriniu požiūriu.

Socializmo sąlygomis liaudies ūkis, kaip vieninga visuma, ir gamybinė įmonė (susivienijimas), kaip jo pirminė struktūrinė grandis, sudaro tarpusavyje susijusį kompleksą, kuriame kiekvienas iš jų funkcionuoja kaip santykiškai savarankiškas planingai besivystantis ekonomikos lygis. Todėl valdymo objektas yra ne tik apskritai liaudies ūkis (ekonomika), bet ir žemesnių ekonominės sistemos grandžių (šakos, pošakio, susivienijimo, įmonės) gamybinė veikla. Valdymas bendriausia prasme suprantamas kaip funkcija, sąlygota visuomeninio darbo proceso, būtinumo organizuoti žmonių veiklą. Bet kokiam bendram darbui, atliekamam stambiu mastu, reikia

valdymo. Turint galvoje socialistinį gamybos būdą, valdymą reikėtų apibūdinti kaip tikslingą valstybės poveikį ekonomikos vystymuisi. Kaip tik točia prasme apie gamybos valdymą ir rašė K. Marksas [žr. 1, p. 297].

Pačiame valdyme galima išskirti šias savarankiškas kryptis (elementus): planavimą, vadovavimą, skatinimą, kontrolę, analizę ir kt. Taigi liaudies ūkio valdymo veikla turi savo konkrečias atmainas (kryptis): planavimą, ekonominį skatinimą ir kt.

Socialistinė gamybinė įmonė (susivienijimas) yra kartu ir vieningo liaudies ūkio grandis, ir santykiškai savarankiška ekonomikos ląstelė, kurios funkcionavimo sąlygos bei dėsningumai visiškai nėra tapatūs liaudies ūkio, kaip visumos, funkcionavimo sąlygoms ir dėsningumams. Pripažįstant, kad socialistinėje ekonomikoje funkcionuoja du tarpusavyje susiję, bet santykiškai atskirti ūkininkavimo lygiai¹, kartu reikia pripažinti liaudies ūkio, kaip visumos, valdymą ir pirminių gamybinių grandžių valdymą. Taip pat negalima pamiršti, kad abiem atvejais planingas valdymas yra vieningo socialistinio ūkinio mechanizmo elementas. Tačiau „skirtinguose valdymo lygiuose ekonominiai dėsniai pasireiškia nevienodai“ [24, p.14]. Dėl to ir ekonominiai procesai (planavimas, ekonominis skatinimas ir kt.) atskiruose ekonomikos lygiuose, be bendrų, įgauna ir tam tikrų specifinių bruožų. Tai reikalauja diferencijuotai organizuoti valdymą ir, suprantama, planavimą bei ekonominį skatinimą, atsižvelgiant į ekonominius santykius, kurie susiklosto atitinkamame lygyje.

Planavimas pasireiškia kaip bendravaldybinės (visos ekonomikos) aktas ir kaip gamybinių grandžių veiklos planavimas, įgaunantis tam tikrų ypatybių. Skirtumas tarp liaudies ūkio, kaip visumos, ir atskirų gamybinių grandžių veiklos planavimo pirmiausia pasireiškia tuo, kad skiriasi planavimo objektai. Pirmuoju atveju objektas yra liaudies ūkis, kaip vieninga visuma, antruoju — pirminės struktūrinės liaudies ūkio grandies veikla. Be to, planavimo skirtumus nulemia ir ekonominių santykių ypatybės atitinkamuose lygiuose. Liaudies ūkio ir įmonių ūkinės veiklos planavimas remiasi vieningais principais, bet metodai gali būti specifiški. Liaudies ūkio mastu naudojami tiesioginio centralizuoto poveikio — tiesioginio ekonominio skaičiavimo — metodai, o įmonės (susivienijimo) lygyje — ūkiskaitiniai.

Liaudies ūkio, kaip vieningos visumos, planavimas betarpiškai susijęs su visuomeniniais ekonominiais interesais, su jų tiesioginiu įgyvendinimu. Ekonominis skatinimas užtikrina visuomeninio ekonominio intereso realizavimą per gamybinių kolektyvų ir atskirų jų narių ekonominius interesus. Ūkiskaitinės ekonominės paskatos (susijusios su įmonės ar susivienijimo pelno susidarymu ir jo paskirstymu bei panaudojimu) netaikomos tiems sprendimams, kurie liečia liaudies ūkio, kaip vieningos visumos, vystymą (proporcijų tarp atskirų reprodukcijos sferų bei liaudies ūkio šakų nustatymą, centralizuotų kapitalinių įdėjimų paskirstymą ir pan.). Todėl ūkiskaitinio ekonominio skatinimo objektas ir sfera yra ne liaudies ūkis, o santykiškai ekonomiškai atskirtų gamybinių grandžių (įmonių, susivienijimų), kurių kolektyvai turi savo ekonominį interesą, veikla. Tiesa, dabartiniu metu ryškėja ekonominio skatinimo sferos plėtimosi tendencija. Įgyvendinant ūkiskaitą atskiroje šakoje, ekonominio skatinimo objektu tampa šios šakos veikla. Tokios tendencijos pastebimos TSRS prietaisų ir valdymo automatizavimo sistemų gamybos ministerijoje bei Maskvos vyriausiojoje autotransporto valdyboje.

Atsižvelgiant į valdymo teoriją, negalima visiškai ignoruoti to, kad ir aukščiausiame lygyje, be planavimo ir kitų valdymo elementų, funkcionuoja dar ir skatinimas. Tačiau jis netolygus ūkiskaitiniam ekonominiam skatinimui. Ekonomikos, kaip vieningos visumos, lygyje visuomeninio aks-

¹ Šio straipsnio autorius abstrahuojasi nuo kitų valdymo lygių (liaudies ūkio šakos, pošakio, ekonominio rajono, teritorinio gamybinio komplekso) analizės.

tino funkciją atlieka subalansuotas liaudies ūkio planas. Funkcionuoja taip pat ir konkretus svertas — visuomeniniai vartojimo fondai. Jie atspindi vieningame liaudies ūkio plane ir paskirstomi centralizuotai. Planavimas ir skatinimas aukščiausiame valdymo lygyje betarpiškai susiję, susipynę, ir apie jų atskirumą vargu ar reikia kalbėti.

L. Leontjevo nuomone, stiprinant gamybos ekonominį skatinimą, „užtikrinami tie reguliavimosi elementai, kurie reikalingi sėkmingam tokios sudėtingos sistemos, kaip planinga išsivysčiusios socialistinės visuomenės ekonomika, funkcionavimui“ [21, p. 139]. Ši išvada byloja apie tai, kad autorius ekonominio skatinimo svertų sistemoje įžvelgia reguliavimąsi sąlygojančius elementus. Tai, kad socialistinėje ekonomikoje išlieka galimybės pritaikyti gamybinių kolektyvų veiklą pakitusioms ūkininkavimo sąlygoms, L. Abalkino nuomone, leidžia kalbėti apie kai kuriuos reguliavimosi elementus [žr. 7, p. 253].

Iš tikrųjų, išaugus šiuolaikinės socialistinės gamybos mastui, atskirų visuomeninės gamybos grandžių tarpusavio ryšiai tapo itin sudėtingi. Iš vieningo visuomenės ekonominio centro sunku nustatyti visus gamybos vystymosi rezervus ir galimybes, slypinčius atskiruose gamybiniuose kompleksuose. Tokiomis sąlygomis centralizuotai priimti racionalius ekonominius sprendimus neįmanoma techniškai, nes informacijos kiekis yra milžiniškas. Kadangi gamybos sąlygos nuolat kinta, tai planas, kad ir kaip būtų idealiai subalansuotas jo sudarymo momentu, neįgalins iš anksto numatyti visų pasikeitimų, kurie atsiranda, šį planą vykdant.

Visuomeninės gamybos sudėtingumas lemia hierarchinį jos valdymą. svarbiausius ekonominius sprendimus priima aukščiausias valdymo lygis, mažiau svarbius — žemesnis. Žemesni lygiai, būdami pavaldūs aukštesniems, turi tam tikrą ūkinę (ekonominę) elgsenos laisvę, t. y. savarankiškai priima ir realizuoja ekonominius sprendimus tose ribose, kurias nustato aukštesnieji valdymo lygiai. Vienas iš pagrindinių hierarchinio valdymo uždavinių — užtikrinti, kad gamybinių kolektyvų ūkinė veikla atitiktų visuomeninius interesus.

Pirmausia socialistinė valstybė centralizuotai priima svarbiausius ekonominius sprendimus, taikomus liaudies ūkiui kaip visumai (jo vystymosi kryptims, tempams, centralizuotų kapitalinių įdėjimų paskirstymui ir kt.). Šie sprendimai nulemia ūkinę situaciją. Sprendimai gamybinės įmonės (susivienijimo), kaip pirminės struktūrinės liaudies ūkio grandies, mastu (tai sprendimai dėl gamybos apimties ir struktūros, išlaidų dydžio ir jų struktūros, produkcijos realizavimo, tiekimo, einamųjų kapitalinių įdėjimų ir pan.) priimami dvejojai. Dalis jų, susijusių su liaudies ūkio koordinavimu, turi būti priimami centralizuotai, kiti — decentralizuotai. Dabartinio metu įmonėms (susivienijimams) centralizuotai tvirtinama gaminamos produkcijos nomenklatūra, realizuojamos produkcijos apimtys, darbo užmokesčio fondas, pelno suma ir rentabilumas, mokėjimai biudžetui (mokesčio už gamybinius fondus bei fiksuotųjų (rentinių) mokėjimų normatyvai) ir kiti rodikliai. Kartu centriniai planavimo organai nustato gaminamos produkcijos kainas, palūkanų normą, ekonominio skatinimo fondų sudarymo normatyvus, baudas už sutarčių nesilaikymą, nuostolių atlyginimo dydį ir kt. Taigi socialistinė valstybė planingai nustato ir direktyvines (adresuotas) užduotis, ir ekonominio skatinimo svertų parametrus. Visa tai apsprendžia gamybinių įmonių ūkininkavimo (funkcionavimo) sąlygas. Ūkininkavimo sąlygos — tai priemonės, nulemiančios tikslų įgyvendinimą, ekonominių interesų ir paskatų sistema, ūkinės veiklos organizavimo užduotys, ekonominių sprendimų priėmimo paskirstymas (pagal valdymo lygius), ekonominiai ryšiai horizontalioje ir vertikalioje liaudies ūkio hierarchijoje, grįžtamųjų ryšių mechanizavimas, ekonominės informacijos srautų organizavimas, centralizacijos ir decentralizacijos santykis. Trumpai tariant, ūki-

ninkavimo sąlygos yra visa tai, kas sudaro ekonominę gamybinių kolektyvų veiklos aplinką, kurioje dirba gamybiniai kolektyvai.

Gamybiniai kolektyvai vadovaujasi ir adresuotomis planinėmis užduotimis, ir ekonominiu skatinimo svertų parametrais. Vykdydami planus, kolektyvai veikia ūkininkavimo sąlygų apspręstose ribose. Jie turi tam tikrą savarankiškumą, priimdami konkrečius ekonominius sprendimus. Pavyzdžiui, įmonių kolektyvai negali sunaudoti daugiau, negu numatyta pagal planą, žaliavų, medžiagų, lėšų iš darbo užmokesčio fondo ir pan. Jie taip pat neturi teisės priskaičiuoti lėšų į ekonominio skatinimo fondus daugiau, negu leidžia normatyvai, ir kt. Tačiau gamybiniai kolektyvai, neviršydami ribų, apspręstų ūkininkavimo sąlygų, gali manevruoti jiems skirtais materialiniais, finansiniais ir darbo ištekliais, savarankiškai priimti sprendimus, nuo kurių priklauso gamybinių fondų ir darbo jėgos panaudojimo efektyvumas, darbo našumo kilimas, techninė gamybos pažanga, gaminamos produkcijos kokybė ir kt.

Sprendimai, kuriuos savarankiškai priima kolektyvai, jų ekonominė elgsena priklauso nuo atitinkamų ūkininkavimo sąlygų. Reikėtų kalbėti ir apie tokius sprendimus, kurie gamybinių kolektyvų ūkinėje elgsenoje pasireiškia kaip tendencijos (t. y. priimami ne visuotiniu mastu). Pavyzdžiui, vengimas priimti įtemptas planines užduotis, siekimas padidinti gaminamos produkcijos kainas, „išpūsti“ paraiškas darbo priemonėms ir darbo objektams, kapitaliniams įdėjimams, gauti didesnį darbo užmokesčio fondą ir kt. Ekonominę kolektyvų elgseną apibūdina ne tik tie sprendimai, kuriuos jie priima, bet ir tie, kuriuos jie siekia priimti arba nepriima. Analizuojant gamybinių kolektyvų ūkinę elgseną, reikėtų išaiškinti, kodėl tam tikri sprendimai priimami, kitus tik norima priimti, o kai kurie iš viso nepriimami.

Keisdama ūkininkavimo sąlygas su adresuotų užduočių ir ekonominio skatinimo svertų parametru pagalba sutinkamai su objektyvių socializmo ekonominių dėsnių reikalavimais, visuomenė daro įtakos gamybinių kolektyvų ekonominei elgsenai. Taikydama ekonomines paskatas, ji suinteresuoja gamybinius kolektyvus didinti indėlį į visuomeninę gamybą. Taigi, veikiant sąlygas, kuriomis įmonių kolektyvai priima sprendimus, galima jų veiklą nukreipti visuomenei pageidautina linkme. Socialistinė valstybė, planuodama ekonominio skatinimo svertų parametrus, tam tikra prasme reguliuoja gamybinių kolektyvų sprendimus. Adresuotos užduotys lemia vienareikšmę gamybinių kolektyvų ekonominę elgseną, o sprendimų reguliavimas su ekonominių paskatų pagalba sudaro galimybę reikštis gamybinių kolektyvų iniciatyvai šioje srityje. Tai kaip tik atitinka demokratinio centralizmo principą.

Ekonominius parametrus, kurių neapima centralizuoti sprendimai, valdo patys gamybiniai kolektyvai su reguliavimosi pagalba. Reguliavimasis — tai gamybinių kolektyvų (žemutinių valdymo grandžių) sugebėjimas savarankiškai priimti atitinkamus sprendimus tam tikrose ribose, apspręstose ūkininkavimo sąlygų. Socializmo sąlygomis reguliavimosi būtinumą nulemia ne vien liaudies ūkio sudėtingumas, bet ir stochastinis ekonominių procesų pobūdis.

Vartojant reguliavimosi sąvoką socialistinės ekonomikos valdymo požiūriu, reikia turėti galvoje, kad jo funkcijos, paskirtis, pasireiškimo pobūdis, ribos bei pasekmės iš esmės skiriasi nuo kapitalistinių šalių ūkio reguliavimo. Socializmo sąlygomis reguliavimosi elementai neturi nieko bendra su stichiškumu, kuris jokių būdu nesuderinamas su planingai besivystančia ekonomika. Šie elementai yra santykinio pobūdžio, jie pajungti planingam liaudies ūkio valdymui. Socialistinių šalių ekonomikoje reguliavimasis pasireiškia ne kaip alternatyva, bet kaip būtina centralizuoto ekonomikos valdymo, planavimo funkcijų sėkmingo įgyvendinimo sąlyga. Reguliavimasis padeda išlaikyti ekonominius reiškinius bei procesus tuose parametruose, kurie numatomi vieningame centre, sudarant liaudies ūkio planą. Taigi re-

guliavimasis nėra apskritai nevaldomumas (stichiškumas). Jis valdo procesus, kurie formaliai neaprašomi plane ir kurių neįmanoma reguliuoti centralizuotai. Reguliavimasis socializmo sąlygomis turi griežtai apibrėžtas ribas, nepasireiškia liaudies ūkio mastu, nelemia ilgalaikių jo vystymosi tendencijų, bendrų ūkinių priemonių įgyvendinimo ir pan.

Pateikta teorinė analizė rodo, kad ekonominio skatinimo svertų sistemoje funkcionuoja tokie elementai, kurie sąlygoja reguliavimąsi apibrėžtose ribose. Ekonominės paskatos sudaro įmonėms prielaidas priimti savarankiškus sprendimus, kurie atspindi gamybinio kolektyvo ekonominį interesą ir neprieštarauja visuomeniniam ekonominiam interesui, įgyvendinamam per planines direktyvines užduotis.

Analizuojant ekonominio skatinimo sistemos paskirtį ir vaidmenį socialistinio planinio vadovavimo liaudies ūkiui sistemoje, paaiškėja, kad ekonominio skatinimo sistemos jokiū būdu negalima traktuoti kaip susidedančios vien iš elementų, atliekančių reguliavimosi funkcijas. Reikėtų ekonominio skatinimo sistemoje įžvelgti ir centralizuoto planinio valdymo elementus. Juk ekonominio skatinimo praktikoje dalis sprendimų priimama centralizuotai, nustatant ekonominio skatinimo svertų parametrus (kainų dydį, palūkanų normą, pelno paskirstymo proporcijas ir t. t.). Kita dalis sprendimų, naudojant šiuos svertus, priimama decentralizuotai (sudaromos ekonominio skatinimo fondų naudojimo sąmatos, nustatomas įvairių premijų dydis ir kt.). Šį ekonominio skatinimo dvilypumą sąlygoja gamybinių įmonių (susivienijimų) dvejopa padėtis — įmonė kaip vieningo liaudies ūkio grandis ir kaip ekonominiu požiūriu santykiškai atskirtas ūkininkavimo subjektas.

Negalima kategoriškai teigti, kad stiprinant ekonominio skatinimo vaidmenį, visada plečiasi reguliavimosi elementų veikimo sfera. Ribas tarp centralizuoto valdymo, planavimo ir reguliavimosi nulemia socializmo ekonominių dėsnių tarpusavio sąveika. Labai svarbu teisingai derinti centralizuotą valdymą ir reguliavimąsi, nes nuo to priklauso planavimo ir ekonominio skatinimo ryšys. Nors direktyvinės užduotys atlieka svarbų vaidmenį, valdant socialistinę ekonomiką, bet vien tik jos neįgalios efektyviai vadovauti liaudies ūkiui. Taip pat negalima sėkmingai reguliuoti ekonomiką vien ekonominio skatinimo svertais. Direktyvinės užduotys ir ekonominės paskatos funkcionuoja glaudžiai susijusios ir turi tam tikras pasireiškimo ribas. Lemiamas vaidmuo, valdant socialistinę ekonomiką, priklauso planinėms adresuotoms užduotims, nes jos lemia ir ekonominio skatinimo svertų funkcijas bei naudojimo kryptingumą, ir jų ribas.

Ekonominės matematinės krypties specialistai siūlo tokį gamybinių kolektyvų reguliavimosi mechanizmą, kuriame nebūtų didesniosios dalies šiuo metu įmonėms (susivienijimams) centralizuotai tvirtinamų rodiklių bei normatyvų ir kuris remtųsi tik keliais vertiniais svertais — „pusiausvyros kainomis“, mokesčiais už išteklius, grynuoju pelnu. Monografijos „Visuomeninės gamybos efektyvumo klausimai“ autoriai mano, kad visas planines užduotis galima užprogramuoti kainose ir valdyti ekonomiką, jas keičiant, o kiti planavimo svertai nereikalingi: „Visa informacija apie visuomeninių poreikių ir gamybos galimybių būklę tiksliai pateikiama įmonėms per produktų kainų ir išteklių įkainių sistemą (tiesioginės gamybos užduotys natūra tampa nereikalingos)“ [14, p. 69—70]. Kainas šios koncepcijos atstovai prilygina objektyviai pagrįstiems optimalaus plano įvertinimams. „Pusiausvyros kainos, — rašo N. Petrakovas, — turi tas pačias savybes, kaip ir objektyviai pagrįsti įvertinimai optimalaus planavimo uždavinuose. Stai mes ir įsitikinome, kad, sudarant optimalų planą, praktiškai modeliuojamas kainų sudarymo procesas. Tai, kas žinomos ūkiskaitos sąlygomis įgyvendinama ūkinių subjektų ekonominio žaidimo dėka, sudarant optimalų planą, apskaičiuojama elektroninėmis skaičiavimo mašinomis“ [25, p. 79, 84]. Jis padaro išvadą, kad kainodaros veiksnių visumą galima traktuoti kaip „vie-

na vienintelį — atsižvelgimą į paklausos ir pasiūlos santykią“, kad „visuma sąlygų, apsprendžiančių kainos lygį, konkrečiai pasireiškia pusiausvyros kainoje, t. y. kainoje, subalansuojančioje paklausą ir pasiūlą“ [25, p. 39]. Taigi N. Petrakovas vieną iš neesminių kainodaros veiksnių paskelbia socializmo sąlygomis vieninteliu. N. Vedutos nuomone, „kainas turi reguliuoti valstybinės mažmeninės prekybos darbuotojai, neatsižvelgdami į ryšį su gamybos kaštais“ [13, p. 207]. Be to, jis siūlo „kapitalinius idėjimus skirstyti šakoms priklausomai nuo kainų lygio“ [13, p. 218].

Pateikti atskirų tarybinių ekonomistų pasiūlymai apie reguliavimosi ribų išplėtimą nepriimtini. Pirmiausia, sumenkinamas centralizuoto planavimo vaidmuo, vystant gamybą, reguliuojant kapitalinių idėjimų paskirstymą ir pan. Antra, tuo pačiu pervertinama kainų, mokesčių už išteklius, grynojo pelno reguliuojamoji reikšmė socialistinėje ekonomikoje. Socializmo sąlygomis pagrindines liaudies ūkio proporcijas turi centralizuotai nustatyti visuomenė, kapitalinius idėjimus taip pat turi skirstyti vienas centras proporcingai, o ne priklausomai nuo kainų lygio, kaip siūlo N. Veduta. Vienas iš svarbesnių liaudies ūkio uždavinių — racionaliai paskirstyti kapitalinius idėjimus, o ne „žaisti“ kainomis. Ekonomika subalansuojama tik centralizuotai skirstant kaupimo fondą, reguliuojant atskirų šakų vystymo tempus ir proporcijas. „Pusiausvyros kainos“ jokių būdu negali užtikrinti optimalaus kapitalinių idėjimų paskirstymo.

Nėra jokio pagrindo ekonominio skatinimo praktikoje remtis „pusiausvyros kainomis“, o ne centralizuotu būdu planingai tvirtinamomis kainomis. Nebūtina daugiau skirti lėšų skatinti tiems gamybiniais kolektyvams, kurie gamina deficitinę produkciją, kaip ir nereikalinga mažinti grynąsias pajamas kolektyvams, naudojantiems tokią produkciją. Toks įmonių kolektyvų skatinimas prieštarautų paskirstymo pagal darbą dėsnio reikalavimams.

Atskirų ekonominio skatinimo svertų (kainų ir pan.) hipertrofija vienienoje liaudies ūkio valdymo sistemoje sąlygoja tai, kad tarybinėje ekonominėje literatūroje ekonominis valdymas sutapatinamas tik su ekonominiu skatinimu. Kitaip tariant, kai kurie tarybiniai ekonomistai planines direktyvines (adresuotas) užduotis laiko ne ekonominiais, o administraciniais valdymo metodais [žr. 5, p. 3—4; 21, p. 131; 35, p. 165]. Kadangi šios koncepcijos atstovai ekonominiais metodais¹ laiko tik ekonominio skatinimo svertus, tai jie planavimą tuo pačiu atskiria nuo ekonominio skatinimo, t. y. tarytum priešpastato juos.

Kai kurie tyrinėtojai ekonominiams valdymo metodams priskiria tik ekonominio skatinimo svertus todėl, kad sąvoką „ekonominis“ taiko kategorijoms, susijusioms tik su prekiniais piniginiiais arba ūkiskaitiniais santykiais. Štai A. Indriūnas rašo: „Taigi ekonominiai metodai yra savitas ekonominis mechanizavimas, kurio konkrečios formos pasireiškia per prekinis piniginius santykius, per tokius ekonominius svertus, kaip ūkiskaita, kaina, kreditas, materialinis skatinimas ir kt.“ [5, p. 4]. J. Zinovjevo nuomone, socialistiniame ūkyje ekonominiai valdymo metodai „konkrečiai pasireiškia kaip ūkiskaitiniai ūkininkavimo metodai“ [16, p. 79]. Toks ekonominių socialistinio liaudies ūkio valdymo metodų traktavimas nualina jų kilmę ir turinį, siaurina naudojimo diapazoną. Ekonominių metodų turinį apribojant tik vertinėmis formomis bei ūkiskaitiniais santykiais, šie metodai nebeapima pagrindinių centralizuoto valdymo būdų — planinių direktyvinių užduočių. Taigi daug svarbių priemonių, nulemiančių visuomeninės gamybos vystymąsi (proporcijų ir tempų planavimas, kapitalinių idėjimų paskirstymas ir kt.), lieka už ekonominių valdymo metodų ribų.

¹ Kita tarybinių ekonomistų grupė tiek ekonominio skatinimo svertus, tiek ir direktyvines užduotis priskiria ekonominiams valdymo metodams [žr. 6, p. 169; 30, p. 32; 32, p. 283; 34, p. 72].

Planavimo ir ekonominio skatinimo, kaip konkrečių valdymo veiklos krypčių (atmainų), analizė rodo, kad visiškai nepagrįstai kai kurie tarybiniai ekonomistai planines adresuotas užduotis priešpastato ekonominėms paskatoms.

Planavimas ir ekonominis skatinimas, kaip konkrečios valdymo veiklos kryptys, įgyvendinami atitinkamais metodais, t. y. konkrečiais žmonių veiklos realizavimo būdais. Planavimo ir ekonominio skatinimo metodai, įeinantys į valdymo metodų sudėtį (direktyvinių užduočių, kainų nustatymas ir kt.), remiasi ekonominiais socializmo dėsniais. Valdymo metodų turinys susijęs su objektyvių socializmo ekonominių dėsnių socialine-ekonominė esme (valdymo procese realizuojami objektyvių socializmo ekonominių dėsnių reikalavimai). Taigi valdymo metodai, kurie remiasi sąmoningu ekonominių socializmo dėsnių naudojimu, vadinami ekonominiais metodais.

Tiek planinės direktyvinės užduotys, tiek ir ekonominio skatinimo svertai yra objektyvių socializmo ekonominių dėsnių reikalavimų realizavimo metodai. Todėl planinės užduotys, kaip ir ekonominės paskatos, savo turiniu yra ekonominiai valdymo metodai. Jų svarbą akcentavo V. Leninas, rašydamas, kad „socializmas neįmanomas... be planingo valstybinio organizavimo, pajungiančio dešimtis milijonų žmonių griežčiausiam laikymuisi vieningos normos gaminant ir paskirstant produktus“ [2, p. 310]. Nustatant direktyvines užduotis, remiamasi socializmo ekonominių dėsnių sistema, vadovaujamosi visuomeniniais ekonominiais interesais, atsižvelgiama į gamybinių kolektyvų ekonominius interesus. Žinoma, socialistinio ūkininkavimo praktikoje dar kartais pasitaiko tiesioginių direktyvinių nurodymų, sprendimų, užduočių, rodiklių, normatyvų, kurie būna nepakankamai ekonomiškai pagrįsti. Tačiau vargu ar dėl šios priežasties planines užduotis galima laikyti administraciniais metodais. Kita vertus, panašių faktų kol kas neišvengiama ir ekonominio skatinimo praktikoje. Nepagrįsto administravimo (subjektyvizmo) „aukomis“ gali tapti ne tik direktyviniai rodikliai, bet ir ekonominio skatinimo fondų sudarymo normatyvai, ekonominės sankcijos ir kt. Dėl to ir ekonominio skatinimo metodai (ne tik planavimas) ne visuomet gali pakankamai remtis objektyviais ekonominiais dėsniais.

Planinių užduočių priskyrimą administraciniams valdymo metodams iš dalies nulėmė vienpusiškas jų direktyviškumo nusakymas. Paprastai plano direktyviškumu laikomas tik jo adresuotumas, aukštesniųjų ūkinio vadovavimo organų tiesioginis užduočių nustatymas atskiroms gamybos grandims [žr. 21, p. 131; 27, p. 40]. Nusakant planinių užduočių direktyviškumą, nepakanka pažymėti jų tiesioginį pateikimą žemesnėms valdymo grandims arba jų vykdymo būtinumą. Tai svarbūs, bet ne vieninteliai direktyviškumo požymiai. Reikėtų nurodyti dar ir būtinumą planines adresuotas užduotis aprūpinti atitinkamais išteklių. Valstybė, kaip socialistinės visuomenės atstovas, turi ekonominių išteklių visumą, kurią paskirsto gamybinėms grandims, atsižvelgdama į jų planines tiesiogines užduotis. Valstybė ne paprastai fiksuoja tam tikrą galimą arba labiausiai patikimą liaudies ūkio vystymosi trajektoriją, o nustato tokį šio vystymosi variantą, kuris aprūpinamas konkrečiais išteklių. Socialistinio ūkininkavimo patyrimas rodo, kad, planinių direktyvinių užduočių neaprūpinus reikalingais materialiniais ir finansiniais išteklių, jos vis tiek neįvykdomos, nors ir yra privalomos.

Kadangi planavimo ir ekonominio skatinimo veikla užsiima tam tikri socialistinės valstybės valdymo (administraciniai) organai, tai planinės direktyvinės užduotys ir ekonominio skatinimo svertai įgauna administracinę (teisinę) formą. Ši išvada atitinka žinomą marksizmo teiginį, kad teisiniai santykiai patys savaime neegzistuoja, o yra tam tikra ekonominių santykių forma. „Šis teisinis santykis, kurio forma yra sutartis, — vis vien, ar ji įstatymo patvirtinta ar ne, — yra valios santykis, — rašė K. Marksas, — kuriame atsispindi ekonominis santykis. Šio teisinio arba valios santykio turinys yra duotas paties ekonominio santykio“ [1, p. 82].

Ekonominis ir administracinis valdymo metodų pradą funkcionuoja kaip turinio ir formos vienybė. Kalbant apie ekonominių ir administracinių valdymo metodų derinimą, reikia turėti galvoje pirmųjų formos atitikimą jų turiniui. Sąvokos „ekonominiai valdymo metodai“ ir „administraciniai valdymo metodai“ negali būti atskirtos laiko ir erdvės požiūriu. Tai dvi vienos ir tos pačios esmės — planinio liaudies ūkio valdymo — pusės. Ekonominės reformos socialistinėse šalyse sudarė palankias sąlygas derinti ekonominį valdymą pagal turinį su administraciniu pagal formą.

Administracinė (teisinė) planavimo ir ekonominio skatinimo forma savo ekonominį turinį gali atitikti nevienodu tikslumu. Ši forma nevienodai gali atitikti ir ekonominių dėsnių, kuriais remiamasi planuojant bei skatinant gamintojus, objektyvius reikalavimus. Kadangi socializmo ekonominiai dėsniai nulemia planavimo ir ekonominio skatinimo ekonominį turinį, o jų įgyvendinimo būdas — administracinę formą, tai galima teigti, jog yra keli galimi teisinių santykių funkcionavimo variantai. Suprantama, iš šių kelių variantų vienas gali būti optimalus. Tai leidžia padaryti išvadą, kad teisines normas galima vystyti ir tobulinti to paties planavimo bei ekonominio skatinimo funkcijų turinio ribose.

Vieni tarybiniai ekonomistai direktyvinį planavimą (direktyvines planines užduotis) traktuoja kaip tiesioginius, o ekonomines paskatas — kaip netiesioginius valdymo metodus [žr. 11, p. 161—162; 15, p. 89—90; 22, p. 71; 28, p. 118; 29, p. 123—133]. Kiti planavimą ir ekonominį skatinimą suvokia kaip vieningo vadovavimo socialistinei gamybai grandis [žr. 17, p. 68]. V. Ivančenkos nuomone, „skatinimo sistema, besiremianti centralizuotai tvirtinamais fondų sudarymo rodikliais ir normatyvais, yra tiesioginio poveikio gamybos vystymuisi ir darbo efektyvumui forma...“ (pabraukta mūsų — V. K.) [17, p. 71—72]. A. Bačiūrinas, skirtingai negu aukščiau pateiktų koncepcijų atstovai, pažymi: „Planavimas tiesiogiai ir betarpiškai reguliuoja tempus bei proporcijas... Naudojant ekonominius svertus ir akstinus, tiesioginio planinio reguliavimo metodai derinami su netiesioginiu poveikiu reprodukcijos tempams ir proporcijoms“ [9, p. 311]. Kai kurie tarybiniai ekonomistai centralizuotas direktyvines užduotis laiko tiesioginiais metodais, o ekonomines paskatas vadina ekonominiu skatinimu [žr. 27, p. 40] arba ūkiskaitiniais metodais [žr. 36, p. 71, 79]. Koncepciją, kad direktyvinės užduotys yra tiesioginiai, o ekonominės paskatos — netiesioginiai valdymo metodai iš esmės nulėmė tarybinėje ekonominėje literatūroje paplitęs tvirtinimas, kad socialistiniame planingai besivystančiame ūkyje funkcionuoja dvi ekonominio ryšio formos — tiesioginė ir netiesioginė. Išsamiai dvi ekonominio ryšio formas savo darbuose analizuoja J. Kronrodas [žr. 19, p. 26—39; 20, p. 117—142], V. Agejevas [žr. 8, p. 117—142] ir kiti autoriai. Paskutinių metų tarybinėje ekonominėje literatūroje dviejų ekonominio ryšio formų koncepcija kritikuojama. Tai ryškiausiai atsispindi D. Valovojaus, G. Lapšinos bei I. Konniko monografijose [žr. 12, p. 134—141, 18, p. 132—138]. Siame straipsnyje nėra galimybių plačiau analizuoti dviejų ryšio formų koncepcijos. Be to, tiriant direktyvinių užduočių ir ekonominių paskatų poveikį gamintojams, metodologiniu pagrindu tiesioginė ir netiesioginė ekonominio ryšio formos nepasirenkamos.

L. Perepelova rašo: „Dviejų skirtingų santykių formų (betarpiškai visuomeninių, planinių ir prekinųjų piniginių) egzistavimas... reikalauja teisingai derinti administracinius (tiesioginius) ir ekonominius (netiesioginius) valdymo metodus“ [24, p. 82]. Autorė, pasikliaudama dviejų ekonominio ryšio formų koncepcija, neskiria valdymo metodų ekonominio turinio nuo jų administracinės formos. Planines direktyvines užduotis suprasdama kaip administracinius metodus, ji priešpastato jas ekonominio skatinimo svertams, kaip ekonominiams metodams.

Ekonominio ryšio dviejų formų koncepcijos atstovai padaro išvadą, kad planiniai ryšiai yra tiesioginiai, o prekiniai piniginiai — netiesioginiai

[žr. 8, p. 135]. Jų nuomone, centralizuotas direktyvinis vadovavimas liaudies ūkiui remiasi tiesioginiais ryšiais, o ekonominio skatinimo svertų naudojimas — netiesiogine, vertine ekonominio ryšio forma [žr. 19, p. 557—558].

Mūsų nuomone, nereikėtų sutikti, kad tiesioginė ekonominio ryšio forma yra vien centralizuoto direktyvinio planavimo pagrindas, o ekonominių paskatų naudojimas remiasi vien tik netiesiogine ryšio forma. Socializmo sąlygomis prekiniai piniginiai santykiai funkcionuoja planingai, o planavimo procese irgi remiamasi jais. Centralizuoto planavimo organai naudoja vertinius balansus, norėdami užtikrinti mokios paklauso ir pasiūlos, gyventojų piniginių pajamų ir išlaidų atitikimą ir pan. Jie taip pat planingai, atsižvelgdami į visuomeniškai būtino darbo kiekį, nustato kainas, darbo užmokesčio dydį, pelno paskirstymo proporcijas ir t. t.

Nereikėtų sutikti, kad vien tik netiesioginė ekonominio ryšio forma yra ekonominio skatinimo pagrindas, kad ekonominės paskatos yra vien netiesioginio valdymo metodai. Pavyzdžiui, pelno paskirstymo sistemos elementai, kurie laikomi netiesioginio valdymo metodais, yra betarpiškai susiję su direktyviniu centralizuotu planavimu. Atskaitymų nuo pelno į ekonominio skatinimo fondus arba valstybinį biudžetą normatyvų individualizavimas įmonėms (susivienijimams) ypač labai giminingas direktyvinių užduočių nustatymui. Sakiniai, grupiniai atskaitymų į ekonominio skatinimo fondus normatyvai taip pat yra tiesioginio adresuoto planavimo forma. Direktyvinis ekonominių svertų reguliavimo pobūdis kartais sustiprėja, nustatant įvairias nuolaidas ir priedus prie kainų, taikant mokėjimų ir finansines lengvatas ir kt.

Matyt, neteisingas yra ir V. Ivančenka, kuris teigia, jog ekonominio skatinimo sistema, besiremianti centralizuotai patvirtintais rodikliais ir normatyvais, yra vien tiesioginio poveikio gamybai forma, kaip ir direktyvinės užduotys. Tokią išvadą būtina patikslinti, turint galvoje, kad planavimo ir ekonominio skatinimo tarpusavio sąveikos vienybė ir jų socialinės-ekonominės kilmės bendrumas — tai ne vienas ir tas pats. Ekonominio skatinimo sistema socializmo sąlygomis padeda siekti bendro tikslo, kaip ir planavimas. Tačiau ekonominio skatinimo prigimtis, lyginant su planavimu, nevienuoda. Ekonominės paskatos, kurios yra valdymo metodai įmonių (susivienijimų) lygyje ir kurios betarpiškai susijusios su jų santykinu ekonominiu atskirumu, negali būti vien tik tiesioginio poveikio gamybai metodai, nors ir padeda spręsti uždavinius, kurie numatyti direktyvine planine tvarka.

Analizuojant centralizuoto planavimo ir ekonominio skatinimo poveikį gamybai, pradinis metodologinis momentas turėtų būti visuomeninių ekonominių interesų įgyvendinimo bei asmeninių ir kolektyvinių interesų suderinimo su visuomeniniais būdas, kitaip tariant, gamintojų veiklos pajungimo visuomeniniams ekonominiams interesams būdas. Vadovaudamiesi tokiu pagrindu, padarome išvadą, artimą nuomonei tų ekonomistų, kurie teigia, kad planinės direktyvinės užduotys yra tiesioginio poveikio gamybai metodas, o naudojant ekonomines paskatas, tiesioginiai metodai derinami su netiesioginiais. Mūsų manymu, ekonominės paskatos yra tiesioginio-netiesioginio valdymo metodai. Iš tikrųjų, nustatant atitinkamus rodiklius ir ekonominio skatinimo svertų parametrus iš vieningo ekonominio centro, gamintojai veikiami tiesiogiai. Kaip minėta, per adresuotas užduotis realizuojamas visuomeninis ekonominis interesas tiesiogiai. Tačiau šis ekonominis interesas tam tikru laipsniu atsispindi ir centralizuotu būdu nustatytose ekonominio skatinimo svertų parametruose. Kai pagrindiniai plano direktyviniai rodikliai tampa ir ekonominio skatinimo fondų sudarymo rodikliais (pelnas, rentabilumas, realizuota produkcija ir kt.), o pelno paskirstymo proporcijos ir kiti svarbūs normatyvai bei kainos yra centralizuoto planavimo bei reguliavimo metodai, kai liaudies ūkio ir atskirų įmonių penkmetiniuose planuose numatyti savarankiški skyriniai „Finansinis įmo-

nės planas“, „Ekonominio skatinimo fondai“, kai skatinimo fondų lėšos atspindi liaudies ūkio ir jo šakų balansuose, kapitalinės statybos planuose, ekonomines paskatas laikyti vien tik netiesioginiais valdymo metodais nereikėtų.

Be tiesioginių valdymo elementų, ekonominio skatinimo sistemoje pasireiškia ir netiesioginiai. Ekonominio skatinimo netiesiogiskumą nulemia tai, kad ekonominių svertų parametruose atspindintys visuomeninis ekonominis interesas įgyvendinamas ne vien betarpiškai, bet ir netiesiogiai veikiant gamybinio kolektyvo interesus (suinterasuojant veikti tam tikra visuomenei naudinga kryptimi). Netiesioginiai ekonominio skatinimo sistemos elementai išryškėja, kai gamybiniai kolektyvai vykdo planines užduotis. Pavyzdžiui, pelno dalį, kuri paliekama įmonei, pirmiausia lemia joje sukurtų grynųjų pajamų paskirstymo tarp valstybės ir įmonės proporcijos, kurias nustato valstybės organai tiesiogiai. Po to įmonei paliekamo pelno dalis galiausiai nustatoma vadinamuoju likutiniu pajamų apskaičiavimo būdu priklausomai nuo mokėjimų į biudžetą dydžio, nuo skirtumo tarp individualių įmonių ir visuomeninių gamybos kaštų ir kt. Antruoju atveju gamybiniai kolektyvai veikiami netiesiogiai. Paliekamo įmonės pelno dydis iš esmės juk priklauso nuo gamybinio kolektyvo suinterasuotumo gerinti savo veiklos rezultatus.

Ekonominio skatinimo sistema, būdama planavimo objektas, tam tikra santykinė prasme yra sudėtinis liaudies ūkio planavimo sistemos elementas. Planavimo organai sąmoningai keičia ekonominių paskatų parametrus ir tuo stiprina gamintojų suinterasuotumą, vykdati direktyvines užduotis. Negalima priešpastatyti vieną kitam ir atsielti vieną nuo kito šiuos valdymo metodus. Tačiau, pripažįstant planavimo ir ekonominio skatinimo paskirties bendrumą, jų tarpusavio sąveiką, negalima tuo pačiu ignoruoti ir jų poveikio gamintojų interesams specifiškumo, savitumo. Pastarąjį nulemia pagrindinių priemonių, per kurias įgyvendinamas planavimas ir ekonominis skatinimas, t. y. direktyvinių planinių užduočių ir ekonominių paskatų, specifiniai bruožai.

Ekonominės paskatos nuo centralizuotų adresuotų užduočių skiriasi jų įgyvendinimo būdais bei poveikiu ekonominiams gamintojų interesams. Direktyvinės užduotys adresuojamos konkrečioms įmonėms (susivienijimams). Jos užtikrina vieningą kryptį, vystant visuomeninės gamybos grandis, suderinant jų veiklą viso liaudies ūkio mastu. Tuo tarpu ekonominės paskatos liečia įmonių visumą (atskirą šaką, pošakį). Jų paskirtis — nukreipti gamybinių kolektyvų veiklą pageidaujama linkme, nevaržant jų iniciatyvos. Planinės direktyvinės užduotys faktiškai remiasi įmonių ekonomine drausme, o paskatos — gamybinių kolektyvų suinterasuotumu kuo pilniau įvykdyti planines užduotis, optimizuojant savarankiškus sprendimus. Direktyvinės užduotys įgalina betarpiškai reguliuoti gamybos tempus bei proporcijas. Naudojant ekonomines paskatas, tiesioginio planinio reguliavimo metodai derinami su netiesioginiu poveikiu gamybai.

Esminis direktyvinių planinių užduočių ypatumas yra tai, kad jos pateikiamos, prieš pasiekiant tam tikrų rezultatų. Tuo tarpu ekonominės paskatos pasireiškia per gamybos rezultatus (grynąsias pajamas, premijas ir kt.). Kitas svarbus tiesioginio poveikio gamybai ypatumas yra tai, kad adresuotas užduotis aukštesniosios valdymo grandys pateikia pirminėms struktūrinėms liaudies ūkio grandims. Užduotys ne visada remiasi betarpišku gamybinių kolektyvų bei dirbančiųjų suinterasuotumu. Adresuotos užduotys įgalina tiesiogiai įgyvendinti visuomeninį ekonominį interesą. O ekonominės paskatos betarpiškai susijusios su gamybinio kolektyvo interesais. Planinės direktyvinės užduotys įmonės privalo vykdyti, nes priešingu atveju gali būti taikomos visuomeninės ir teisinės sankcijos bei nuobaudos. Ekonominėms paskatoms būdingas tik santykinis direktyviškumas. Ekonominio skatinimo svertų parametru keitimas — tai bendro pobūdžio direkty-

va, nurodanti, kad reikia reaguoti, bet nenumatanti, kaip konkrečiai elgtis. Tai sprendžia gamybinis kolektyvas, vadovaudamasis savo interesais.

Direktyvinių užduočių ir ekonominio skatinimo metodų naudojimo ekonominės ribos bei jų tarpusavio sąveiką pirmojoje komunistinės visuomenės fazėje apsprendžia planingo liaudies ūkio vystymosi ypatybės, objektyviai sąlygota prekinųjų piniginių santykių naudojimo sfera, paskirstymo santykių specifiskumas. Skirtingose ekonominių santykių sferose (lygiuose) planinių adresuotų užduočių ir ekonominių paskatų naudojimo ribos ir santykis tarp šių ribų yra nevienodi.

Tiriant direktyvinių užduočių ir ekonominių paskatų naudojimo ribas, reikia išskirti šias svarbiausias ekonominių santykių sferas: socialistinės visuomenės (valstybės) ir pirminių gamybinių grandžių (įmonių, susivienijimų) ekonominius santykius, gamybinių grandžių tarpusavio santykius ir gamybinių įmonių (susivienijimų) kolektyvų bei jų atskirų narių santykius.

Planinės adresuotos užduotys plačiausiai naudojamos visuomenės ir gamybinių kolektyvų santykių sferoje. Įmonėms pateikiami svarbiausi ūkinės veiklos rodikliai bei ekonominio skatinimo parametrai. Su jų pagalba visuomenė (valstybė) tiesiogiai adresuoja savo reikalavimus įmonių kolektyvams,

Santykiai tarp visuomenės, kaip gamybos priemonių savininko, ir ūkiskaitinių įmonių negali būti ekvivalentiniai, nes visuomenė privalo centralizuoti savo fonduose didesnę grynųjų pajamų dalį, lyginant su ta, kurią palieka įmonės. Valstybė negali ekvivalentiškai padengti visų gamybinio kolektyvo darbo sąnaudų, nes tam tikra darbo dalis skiriama visuomeniniams poreikiams tenkinti. Ekvivalentiškumą šiuo atveju reikėtų suprasti labai santykiškai, t. y. kaip padengimą tų gamybinio kolektyvo darbo sąnaudų, kurios lieka, atėmus visa tai, kas skiriama bendravalstybiniam lėšų fondui. Be to, reikia pažymėti, kad valstybės grynųjų pajamų pasisavinimas priklauso paskirstymo santykių sferai, o ne mainams. Taigi ekvivalentiškumo principas įprastine prasme čia netaikytinas.

Ekonominio skatinimo svėrtų naudojimo ribos visuomenės ir gamybinių kolektyvų santykiuose yra siauresnės, lyginant su planinių adresuotų užduočių naudojimo ribomis. Šios užduotys pastarųjų santykių mastu atlieka svarbiausią vaidmenį, o ekonominės paskatos — pagalbinį.

Planinių direktyvinių užduočių taikymo įmonių tarpusavio santykiuose sfera yra siauresnė, lyginant su santykiais tarp visuomenės ir įmonių (ekonominio skatinimo — atitinkamai platesnė). Tiesioginės planinės užduotys čia naudojamos sukurtiems produktams natūrine išraiška paskirstyti (tiekti). Socialistinė visuomenė taip pat tiesiogiai planuoja kainas. Tačiau kainų planavimas yra ypatingos rūšies direktyva. Ji nustatoma ne kiekvienai atskirai įmonei, o jų visumai (pošakiui, šakai).

Ekonominiuose įmonių (susivienijimų) tarpusavio santykiuose ekvivalentiškumo principas pasireiškia labiau, negu santykiuose tarp visuomenės ir įmonių, ir kartu jis yra svarbi ekonominio skatinimo funkcionavimo prielaida. Nors šis principas ekonominiuose santykiuose tarp atskirų įmonių atlieka svarbų vaidmenį, tačiau jis tiesiogiai susijęs su centralizuotai nustatytais kainomis, su planingu grynųjų pajamų paskirstymu bei perskirstymu ir pan. Reikia pažymėti, kad ir šioje ekonominių santykių sferoje ekonominių paskatų naudojimo ribas nulemia visuomeniniai ekonominiai interesai, atsispindintys liaudies ūkio plane.

Gamybinio kolektyvo ir atskirų jo narių ekonominiuose santykiuose planinės direktyvinės užduotys naudojamos tiek, kiek reikalinga nuosekliai paskirstymo pagal darbą principo įgyvendinimui užtikrinti. Direktyvinis planavimas šioje santykių sferoje iš esmės yra susijęs su pagrindiniu darbo užmokesčio (tarifinių atlygių, pareiginių algų) paskirstymu. Planinių adresuotų užduočių naudojimo ribos gamybinio kolektyvo ir atskirų jo narių

santykiuose yra siauriausios, lyginant su jų pasireiškimu aukščiau analizuotų ekonominių santykių sferose.

Ekonominiai santykiai tarp kolektyvo ir atskirų jo narių socializmo sąlygomis negali remtis ekvivalentiškumu, nes darbo jėga nėra prekė ir negali turėti vertės. Atsižvelgiant į tai, galima kalbėti apie atskiro individo atlikto darbo ir atlyginimo už jį proporcingumą, bet ne apie ekvivalentiškumą.

Santykis tarp planinių direktyvinių užduočių pasireiškimu ir ekonominio skatinimo svertų naudojimo ribų visose analizuotose ekonominių santykių sferose yra dinamiškas. Jam turi įtakos šie veiksniai: ekonomikos subalansavimo lygis bei mastas; bendros visuomeninio reprodukcijos proceso sąlygos (gamybinių jėgų išvystymo lygis, mokslo bei technikos pažanga, materialinių, finansinių ir darbo išteklių apimtis, santykis tarp ekstensyvių ir intensyvių gamybos veiksnių); ekonomikos valdymo struktūra, ekonominių dėsnių pažinimo ir jų panaudojimo laipsnis. Ignoruojant šias sąlygas, nulemiančias tam tikrą santykį tarp direktyvinio planavimo ir ekonominių paskatų, pablogėtų planinis vadovavimas liaudies ūkiui, sumažėtų gamybos efektyvumas.

Negali būti visam laikui nustatytas optimalus planinių direktyvinių užduočių naudojimo ir ekonominių paskatų taikymo ribų santykis. Kiekvienas istorinis ekonomikos vystymosi etapas iškelia specifinius uždavinius, kuriuos sąlygoja konkrečios ūkinės bei politinės situacijos, ekonomikos išsivystymo lygis ir kt.

Išsivysčiusio socializmo sąlygomis pasireiškiantis ekonominio skatinimo vaidmens didėjimo tendencija, planingai valdant liaudies ūkį, nereiškia, jog atsisakoma tiesioginio išteklių paskirstymo, direktyvinių užduočių nustatymo gamybinėms grandims ir pan. Kita vertus, direktyvinių užduočių skaičiaus keitimas atskiroms gamybinėms grandims yra ekonominės taktikos, o ne strategijos momentas. Adresuotų užduočių skaičius gali keistis priklausomai nuo konkrečių liaudies ūkio vystymosi sąlygų, nuo ūkinio mechanizmo tobulumo ir pan. Dabartiniame socializmo etape išryškėjo tiesioginių planinių užduočių mažinimo tendencija, tačiau ji nėra absoliuti. Priklausomai nuo konkrečių sąlygų galimi ir nukrypimai nuo tokios tendencijos. Adresuotų užduočių skaičius tam tikram laikotarpiui gali ir padidėti. Pavyzdžiui, susiklosčius ne itin palankioms aplinkybėms pramonėje (keliant darbo našumą), reikėjo darbo našumo kėlimo užduotis devintajam penkmečiui nustatyti kaip direktyvines. Taip pat nuo 1975 m. sausio 1 d. rekomenduota ministerijoms prireikus nustatyti įmonėms (susivienijimams) savikainos mažinimo užduotis. Tokie faktai pasireiškia kaip tendencijos. Jie susiję su atskiro ūkinio mechanizmo elementų tobulinimu, liaudies ūkio subalansavimu iki lygio, atitinkančio šiuolaikinius ekonomikos išsivystymo reikalavimus.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Tarpfakultetinė politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai įteikta
1976 m. vasario mėn.

LITERATORA IR ŠALTINIAI

1. *Marksas K. Kapitalas*, t. I. V., 1957.
2. *Leninas V.* Apie „kairįjį“ vaikiškumą ir apie smulkiaburžuaziškumą.— Raštai, t. 27.
3. TSKP XXIV suvažiavimo medžiaga. V., 1971.
4. TSKP XXV suvažiavimo medžiaga. V., 1976.
5. *Indriūnas A.* Gamybos valdymo metodų sistema (medžiaga lektoriui). V., 1973.
6. *Leonavičienė T.* Valdymo metodai, jų turinys ir tarpusavio ryšys.— „Liaudies ūkis“, 1973, Nr. 6.
7. *Абакин Л. И.* Хозяйственный механизм развитого социалистического общества. М., 1973.
8. *Агеев В. М.* Методологические и теоретические проблемы основного экономического закона социализма. Изд-во МГУ, 1973.

9. *Бачурин А. В.* Планово-экономические методы управления. М., 1973.
10. *Бахрах Д., Соломатин В.* Соотношение административных и экономических методов управления народным хозяйством. — «Экономические науки», 1970, № 10.
11. *Белоусов Р. А.* План, интересы, активность трудящихся. М., 1974.
12. *Валовой Д. В., Лапшина Г. Е.* Социализм и товарные отношения. М., 1972.
13. *Ведута Н. И.* Экономическая кибернетика. Минск, 1971.
14. Вопросы эффективности общественного производства. М., 1970.
15. *Вормин А. М.* Отношения социалистической собственности и экономическое управление. М., 1973.
16. *Зиковьев Ю. М.* Прибыль и повышение эффективности социалистического производства. М., 1968.
17. *Иванченко В. М.* Интенсификация производства, формы ее стимулирования. М., 1973.
18. *Конник И. И.* Социалистическая экономика и механизм ее функционирования. М., 1974.
19. *Кронрод Я. А.* Законы политической экономии социализма. М., 1966.
20. *Кронрод Я. А.* Закон стоимости и социалистическая экономика. М., 1970.
21. *Леонтьев Л. А.* Экономические проблемы развитого социализма. М., 1972.
22. *Ловв Е.* Некоторые теоретические проблемы экономического стимулирования социалистического производства. — В кн.: Рабочая сила и эффективность социалистического производства. Таллин, 1973.
23. *Макаров С. П.* Централизованное управление производством в условиях реформы. М., 1972.
24. *Перепелова Л. И.* Использование экономических законов в процессе управления. М., 1974.
25. *Петраков Н. Я.* Хозяйственная реформа: план и экономическая самостоятельность. М., 1971.
26. *Попов В. В.* Методы управления, их содержание и взаимосвязь. М., 1974.
27. Проблемы совершенствования хозяйственного расчета в развитом социалистическом обществе. Изд-во МГУ, 1974.
28. *Ситнич В. В.* Чистый доход. М., 1974.
29. *Сухаревский Б. М.* О современном этапе развития экономики социализма в СССР. М., 1972.
30. *Таксир К.* Управление промышленностью СССР в современных условиях. М., 1972.
31. Теоретические проблемы управления социалистической экономикой. М., 1974.
32. Управление социалистическими промышленными объединениями, т. 1. М., 1974.
33. Управление социалистическим производством. М., 1968.
34. Учись управлять. М., 1974.
35. *Цивадзе Д. Ю.* Развитие экономических функций социалистического государства. М., 1970.
36. *Шербаков Г. С.* Фонды экономического стимулирования в социалистическом обществе. М., 1974.

**К ВОПРОСУ О ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ПЛАНИРОВАНИЯ
(ДИРЕКТИВНЫХ ЗАДАНИЙ)
И ЭКОНОМИЧЕСКОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ
(ЭКОНОМИЧЕСКИХ СТИМУЛОВ)**

В. КИНДУРИС

Резюме

Автор ставит задачу выявить сферу применения директивных заданий и рычагов экономического стимулирования, функциональное назначение экономического стимулирования в системе управления народным хозяйством, сходство содержания и формы проявления плановых директивных заданий и экономических стимулов, а также их специфические черты, взаимосвязь и взаимодействие в важнейших сферах социалистических экономических отношений.

Ряд советских экономистов считает директивные задания прямыми методами управления, а экономические стимулы — косвенными. По мнению других авторов, система экономических стимулов, так же как и директивные задания, является формой прямого воздействия на развитие производства и эффективности труда. Третья группа исследователей подчеркивает, что планирование прямо и непосредственно регулирует

темпы и пропорции воспроизводства, а в применении рычагов экономического стимулирования методы прямого планового регулирования сочетаются с косвенным воздействием.

Автор, придерживаясь третьей точки зрения, приводит доказательства того, что плановые директивные задания являются прямыми методами управления, а экономические стимулы — сочетанием прямых методов с косвенными.

В работе приводится анализ взаимодействия планирования и экономического стимулирования в следующих сферах экономических отношений: между обществом и предприятием, между предприятиями, между предприятиями и занятыми на них работниками.